

УДК 159.9.01:159.9.075

Олена САХНІК,
кандидат психологічних наук,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПЕРСОНАЛУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті висвітлюються психолого-педагогічні особливості професійної підготовки пенітенціарного персоналу зарубіжних країн, що є основою їх подальшої гуманістично спрямованої діяльності. Автор відмічає, що вітчизняна система професійної освіти працівників кримінально-виконавчої служби потребує суттєвого удосконалення. Саме тому досвід закордонних колег за напрямком професійної підготовки пенітенціаристів, орієнтованої на гуманістичні та культурні цінності, є вкрай важливим для вітчизняної в'язничної системи, яка йде шляхом реформування та наближується до функціонування за європейськими стандартами.

Ключові слова: пенітенціарний персонал зарубіжних країн, професійна підготовка, гуманістична спрямованість.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У світлі реформування Державної пенітенціарної служби України одним з актуальних постає питання щодо запозичення позитивного, передового досвіду професійної підготовки відомчого персоналу, накопиченого пенітенціарними відомствами прогресивних зарубіжних країн. Під час аналізу наукових та інших джерел особливу увагу привертає факт наявності

практичної та одночасно гуманістичної спрямованості такої підготовки, що відповідає сучасній міждержавній концепції функціонування правоохоронних структур даного профілю. На жаль, незважаючи дивлячись на значний обсяг роботи, проробленої в Україні з метою удосконалення системи професійної підготовки пенітенціаристів, покликаних виконувати поставлені перед ними завдання з орієнтацією на європейські стандарти, проблема надання якісної спеціальної освіти, забезпечення ефективного підвищення кваліфікації діючих працівників кримінально-виконавчої служби залишається не до кінця вирішеною, що мотивує до вивчення результатів такої роботи, досягнутих зарубіжними колегами. Унаслідок такого стану справ продовжують мати місце ганебні факти порушень працівниками вітчизняної в'язничної системи дисципліни та законності, прав осіб, позбавлених волі. Зокрема, щорічні доповіді за напрямком дотримання прав ув'язнених в Україні, що готуються громадською організацією "Донецький Меморіал", містять змістовну статистичну інформацію негативного характеру щодо стану діяльності кримінально-виконавчої системи, приклади порушень прав людини та слабкої реакції керівництва органів, установ виконання покарань на такі події. Контролюючими правозахисними інстанціями відмічається відсутність за останні роки прогресу у взаємовідносинах між пенітенціарним персоналом та ув'язненими, ілюструється вкрай недосконалий механізм подання та розгляду скарг у місцях позбавлення волі, що блокує можливість своєчасного надання інформації про випадки жорстокого поводження з ув'язненими та не дозволяє оперативно вживати адекватних заходів з їх упередження. Автори доповідей підкреслюють, що жодні норми законів не зможуть компенсувати брак такту, культури спілкування як складової загальної культури пенітенціарного персоналу, а також порядності, відчуття міри та доречності їх вчинків [1, с. 22]. З огляду на сказане можна дійти висновку, що вітчизняна система професійної підготовки пенітенціаристів потребує суттєвого удосконалення, основою ефективною праці яких повинна бути орієнтація на гуманістичні й культурні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Основам, структурі

і стандартам навчання фахівців пенітенціарної системи присвятив свою багаторічну працю український науковець і практик Г. О. Радов. Разом з ним зміст і технології здійснення навчального процесу майбутніх пенітенціаристів розробляли О. В. Беца, О. М. Джужа, В. І. Кривуша, В. М. Синьов, В. А. Львовчкін, О. П. Северов та інші представники науково-педагогічного складу, які особливий акцент у професійній підготовці працівників кримінально-виконавчої служби ставили на формуванні психолого-педагогічної компетентності, поваги до людини та її гідності. З часом до розробки проблеми удосконалення професійної підготовки даної категорії фахівців приєдналися науковці молодшої когорти. Зокрема, А. О. Галай приділяв увагу розробці системи вимог до пенітенціарного персоналу, окремо виділяючи їх психологічну складову, яка повинна обумовлювати успішність спілкування з особами, що перебувають у конфлікті із законом [2]. Проблема формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ згодом захопила В. А. Костенка, який запропонував своє бачення щодо критеріїв, показників та шляхів визначення рівня її сформованості. Важливе місце у структурі зазначеної компетентності науковцем відводилось загальнокультурним, соціальним і духовним принципам здійснення професійної діяльності [3]. Питанням кадрового забезпечення установ виконання покарань України присвячена робота О. Г. Бондарчука, яким здійснено аналіз специфіки та закономірностей функціонування аналогічних правоохоронних підрозділів у зарубіжних країнах, досліджено позитивний зарубіжний досвід функціонування служби пробації у державах Європи, відповідного законодавчого забезпечення підбору та підготовки кваліфікованих гуманістично спрямованих кадрів, а також можливість запозичення такого досвіду Україною [4]. До професійно важливих якостей представників молодшого начальницького складу кримінально-виконавчої служби науковцем віднесено емпатію, толерантність, професійні відчуття, сприйняття, спостережливість, увагу, пам'ять, уявлення, мислення, артистизм та пильність [4, с. 6], що свідчить про розуміння значимості та пріоритетності гуманістичного аспекту професійної діяльності пенітенціаристів. Активно приділяють увагу сучасні вітчизняні науковці і вивченню переваг прогресивних в'язничних систем зарубіжних країн, особливостей функціонування їх пенітенціарного пер-

соналу. К. Б. Марисюк у своїх наукових працях детально аналізує в'язничну систему Ірландії, що заклала підґрунтя для появи та розвитку патронату засуджених, пізніше удосконаленого в Англії [5]. Турбота про майбутнє проблемної категорії громадян, готовність надати їм посильну допомогу, супроводження таких осіб після звільнення з місць позбавлення волі є невід'ємними складовими успіху боротьби з криміногенною ситуацією у даній країні. Підсумовуючи результати аналізу наукових праць вітчизняних науковців, слід зазначити, що всі вони торкаються різних аспектів професійної підготовки пенітенціаристів та є прогресивними у плані вдосконалення відомчої професійної освіти. Ураховуючи вимоги сьогодення щодо гуманізації функціонування системи виконання кримінальних покарань в Україні, потребують детального вивчення психолого-педагогічні особливості підготовки пенітенціарного персоналу та його роботи з ув'язненими (засудженими) у демократичних, розвинутих країнах світу, можливість і доцільність застосування такого досвіду в нашій країні.

Мета статті полягає у висвітленні психолого-педагогічних особливостей професійної підготовки пенітенціарного персоналу зарубіжних країн, що є основою їх подальшої гуманістично спрямованої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012, закладені концептуальні засади формування кадрового потенціалу органів виконавчої влади, у тому числі і пенітенціарної служби [6], особливості якої обумовлені специфікою, значною кількістю автентичних відмінностей професійної діяльності її персоналу, принциповою несхожістю з іншими професіями. У роз'ясненнях Міністерства юстиції України від 11.07.2012 “Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України” зазначається, що сьогодні, як ніколи, пенітенціарна служба потребує високопрофесійного, високоморального, духовно підготовленого працівника, здатного виконувати покладені на нього непрості функції перевиховання і ресоціалізації засуджених на основі найсучасніших підходів і методів роботи. Дане завдання неможливо

вирішити без належної професійної підготовки відомчого персоналу, відсутність якої призводить до виникнення негативних явищ у професійному середовищі, професійної деформації і вигорання, аморальних вчинків та правопорушень, значної плинності кадрів. Проте в українському суспільстві досі існує хибна думка відносно того, що пенітенціарним працівником може бути хто завгодно, достатньо лише пройти спеціальне навчання упродовж декількох місяців. Утім, у багатьох європейських країнах навіть найнижчу ланку персоналу в'язниць навчають упродовж двох років [7], зосереджуючи неабияку увагу на відпрацюванні дисциплін гуманітарного блоку та формуючи навчальні групи з ретельно відібраних осіб. Так, у Норвегії тюремні охоронці повинні проходити навчання за спеціальною дворічною програмою, що включає курс лекцій і семінарів з прав людини, етики та юриспруденції.

Незважаючи дивлячись на значні відмінності у системах та процесах професійної підготовки іноземних пенітенціаристів, при детальному їх розгляді можна побачити спільність у підходах до надання професійної освіти та виховання працівників нової формації, які, у першу чергу, полягають у спрямованості на виконання замовлень практики, в орієнтації на відбір кадрів з життєвим і професійним досвідом, у присутності у такій підготовці гуманістичних акцентів [8].

Так, у Швейцарії на роботу у в'язничну систему приймаються цивільні особи з будь-якою освітою, навіть на рівні середньої школи, проте з обов'язковим професійним досвідом не менше трьох років, незалежно від сфери його набуття. Не існує також суворих вікових обмежень на прийом на службу. Влада вважає дуже вигідним прийом на роботу осіб у віці понад 40 років, оскільки вони мають більший життєвий досвід, є менш схильними до зміни виду професійної діяльності, до різного роду порушень дисципліни та законності, виважено та старанно підходять до виконання дорученої роботи. Швейцарські колеги глибоко переконані, що працівник середнього віку швидше розбереться у проблемній ситуації, зможе вірно її оцінити з позицій людяності та відчути характер переживань, поточних психоемоційних станів осіб, позбавлених волі.

У Норвегії на навчання до пенітенціарної Академії приймаються особи, що мають не менше одного року стажу роботи, оскільки за прийнятою у державі думкою майбутній пенітенціарист повинен мати певний соціальний досвід, щоб адекватно розуміти власну професійну мотивацію та вимоги кримінально-виконавчої служби до його особистості. Середній вік слухачів даного навчального закладу на теперішній час складає 27 років. Цікавим є те, що навіть і у п'ятдесят років можна вступити на навчання, якщо успішно скласти тести та подати всі необхідні документи. Із загальної маси претендентів відбираються ті, хто має кращий професійний досвід.

У Великобританії на службу до в'язниці можна вступити до настання 49-річного віку, що також підкреслює особливе ставлення з боку держави до відбору досвідчених, зрілих, морально стійких людей для функціонування у пенітенціарному відомстві.

Крім того, гуманістичний підхід до відбору та професійної підготовки персоналу в'язниць зарубіжних країн тісно пов'язується з практичним підходом до організації освітнього процесу, який полягає:

у забезпеченні паралельності засвоєння ними теоретичного та практичного матеріалу;

проходженні практики за майбутнім чи наявним місцем роботи, що полегшує подальшу адаптацію до умов та специфіки професійної діяльності у конкретній установі;

обумовленості кар'єрного зростання результатами професійної перепідготовки, підвищенні кваліфікації;

створенні й активному використанні спеціальної навчальної бази для відпрацювання практичних навичок виконання поставлених перед працівниками службових завдань;

наданні прийнятому на роботу працівнику іспитового терміну, після закінчення якого прийматиметься рішення щодо доцільності його функціонування у даній структурі;

здійсненні природного відсіювання з відомчого навчального закладу тих слухачів, які помилково обрали дану професію, не виявились як старанні, дисципліновані та зацікавлені у власному професійному зростанні;

узгодженості змісту навчальних програм з працівниками практичних підрозділів тощо.

Пенітенціарист повинен уміти залишатися гуманним, культурним і вихованим за будь-якої ситуації. Довести наявність факту сформованості таких умінь, випробувати власні сили він повинен безпосередньо під час виконання доручених за певною посадою обов'язків на практиці. Як коментарі зазначеного можна навести такі приклади. У Швейцарії професійна перепідготовка відомчого пенітенціарного персоналу має статус обов'язкової та відбувається у спеціальному Навчальному центрі у місті Фрібург, триваючи 15 тижнів протягом двох років у поєднанні з проходженням працівниками практики за місцем роботи. Також у цій країні запроваджено підвищення професійної кваліфікації, яку проходять не лише рядові працівники, а й керівники підрозділів установ виконання покарань, тривалість якої протягом двох років становить 150 (або 50) днів залежно від посади, яку обіймає особа. Протягом даного часу відбувається близько 50 семінарів на теми, які обираються кантонами. У перелік згаданих тем входять і ті, що стосуються психолого-педагогічних аспектів виконання службових обов'язків за посадою. Ступінь засвоєння знань, сформованості психолого-педагогічних умінь і навичок перевіряється під час вирішення слухачами навчальних завдань на практиці.

Для навчання в пенітенціарній Академії Норвегії зазвичай спеціально відбирається більше осіб, ніж потрібно, з тим розрахунком, що частина з них відсівається у процесі навчання. Створюючи здорову конкуренцію, навчальний заклад не намагається зберегти всіх без винятку студентів, надаючи перевагу тим, хто здатний ефективно працювати у системі, демонструє добрі знання, є мотивованим на роботу у такій специфічній структурі та володіє сформованими професійно-важливими якостями, серед яких особливе місце посідають толерантність, емпатія, загальна гуманістична спрямованість особистості. Також Академія приділяє особливу увагу розвитку міцної навчально-матеріальної бази для проведення практичних занять – на її території, зокрема, збудована модель в'язниці для отримання студентами можливості перевірити рівень власної професійної готовності, уміння

застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці. Саме викладання навчальних дисциплін спрямоване на максимальне відпрацювання практичних навичок і закладення азів самостійної роботи, формування уміння приймати оперативні й обґрунтовані рішення. За загальною схемою студенти залучаються до прослуховування однієї, максимум двох лекцій на день, після чого відбувається семінарське заняття з обговорення поданого теоретичного матеріалу. Практичність і результативність таких занять додатково обумовлюється запровадженням індивідуального підходу до роботи з майбутніми пенітенціаристами – для проведення семінарських занять навчальні групи додатково поділяються на підгрупи, у які входять не більше 4–6 осіб. Специфічним є і підхід до організації практики, яку студенти проходять у задалегідь визначених десяти установах, що мають у своєму штаті спеціальних фахівців, відповідальних виключно за дану ланку роботи. Результатом гуманістичної та практичної спрямованості такого професійного навчання, продуманого відбору кандидатів на навчання є констатація відсутності вакантних робочих місць у тюрмах цієї країни.

Гуманістичні акценти, що мають місце у професійній освіті пенітенціаристів зарубіжних країн, обумовлені особливостями їх подальшого функціонування у пенітенціарних установах. Так, персонал тюрем та інших закладів системи виконання покарань Швейцарії не забезпечується індивідуальними засобами безпеки, які застосовуються під час активного опору діям персоналу з боку засуджених. Єдиний вид спеціальних засобів, що видаються працівникам, – це наручники, а їх застосування можливе лише тоді, коли засуджений виявляє бажання спричинити шкоду самому собі. Про кийки або вогнепальну чи газову зброю мова взагалі не йдеться. У країні відсутні будь-які пенітенціарні воєнізовані формування, спеціальні підрозділи, що застосовують силові методи впливу. Акцент у професійній підготовці пенітенціаристів робиться на відпрацюванні вміння налагоджувати довірливі, щирі відносини із засудженими, без чого неможлива ефективна робота з їх виправлення та ресоціалізації. Процес навчання у пенітенціарній Академії Норвегії включає проведення різних видів підсумкового контролю, одним з яких є демонстрація студентом умін-

ня успішно взаємодіяти з групою. У Великобританії неабияка увага акцентується на розвитку комунікативних навичок пенітенціаристів, що передбачає виховання толерантності, поваги та уважного ставлення до засуджених.

Зазвичай, пенітенціарний персонал вищезгаданих країн проходить професійну підготовку гуманістичного спрямування з огляду на вимоги держави щодо характеру функціонування тюремних установ та створені для їх реалізації умови. Зокрема, норвезька пенітенціарна система відрізняється винятковою увагою до питань забезпечення прав людини. На думку норвезьких психологів, що працюють у даній сфері, застосування сили до засуджених є неідеальним, а вплив на злочинців гуманними методами автоматично підвищує їх шанси на початок чесного життя. Як свідчить статистика, такий підхід до організації процесу виправлення осіб, позбавлених волі, дійсно працює, адже відсоток повернення колишніх в'язнів до "казенного дому" є на 30–40 % меншим, ніж, наприклад, у Великобританії. Гуманність, що виявляється з боку працівників кримінально-виконавчих установ Норвегії відносно до "підопічних", є вкрай дивною для сучасної пенітенціарної системи України. Зокрема, персонал в'язниці Хальден – другої за величиною в'язниці у країні – разом із засудженими приймають їжу, займаються спортом, підтримуючи з ними тісний міжособистісний зв'язок. Охоронці в Хальдені, як правило, не носять наручників, зовсім не мають зброї, половина охоронців – це особи жіночої статі. За словами директора в'язниці, ні нападів на охорону, ні бійок на ввірній йому території практично не буває, спроби втечі ув'язнених не констатуються [9]. Дані факти свідчать про відсутність конфронтації між ув'язненими та пенітенціаристами, що підштовхує до зародження та розгортання конфліктів, про створену у місцях позбавлення волі атмосферу поваги до людської гідності.

Приклади гуманного ставлення до засуджених як ефективної платформи для організації діяльності з їх виправлення є у роботі пенітенціарного персоналу не лише європейських країн. Зокрема, федеральну виправну установу і в'язницю Отісвіллі (США) у засобах масової інформації Америки порівнюють зі звичайним коледжем,

настільки шанобливо там ставляться до ув'язнених та організації їх навчання [10].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що накопичений досвід за напрямком професійної підготовки пенітенціарного персоналу зарубіжних країн є досить корисним для відомчої освіти Державної кримінально-виконавчої служби України, упроваджуючи який, можливо прискорити процеси євроінтеграції вітчизняної пенітенціарної системи. Гуманістичні акценти такої підготовки, що полягають у прищепленні поваги до людської гідності, до культурних основ побудови міжособистісного спілкування червоною стрічкою повинні проходити через увесь процес нарощування фахової компетентності майбутніми та діючими пенітенціаристами. Як свідчить закордонна практика, успішність процесів виправлення засуджених та їх подальшої ресоціалізації є напряму залежною від соціально-психологічної атмосфери, у якій вони перебувають протягом часу ув'язнення. Вияви з боку пенітенціарного персоналу гуманності, людяності, емпатії, розуміння чужого болю відносно до в'язнів є набагато дієвішими методами психологічного впливу на їх свідомість, зміни якої є основою перерформатування шкали особистісно-значущих цінностей, поглядів на смисл власного існування.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаються у розробці та впровадженні навчального курсу “Гуманістичні основи спілкування пенітенціарного персоналу із засудженими (ув'язненими)” для курсантів та слухачів відомчих навчальних закладів Міністерства юстиції України з урахуванням особливостей професійної підготовки їх колег у європейських країнах.

Список використаної літератури

1. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2015 // Доповідь “Донецького Меморіалу” / упоряд. О. П. Букалов. – Харків, 2016. – 48 с.
2. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань : автореф. на здобуття наук. ступеня дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / А. О. Галай ; Нац. акад. держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2003. – 20 с.

3. Костенко В. А. Формування професійної компетентності молодшого начальницького складу кримінально-виконавчих установ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / В. А. Костенко ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – 20 с.

4. Боднарчук О. Г. Кадрове забезпечення діяльності пенітенціарної служби України: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О. Г. Боднарчук ; Національний ун-т держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2009. – 22 с.

5. Марисюк К. Б. Ірландська прогресивна пенітенціарна (в'язнична) система / К. Б. Марисюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – С. 169–170.

6. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 1 лютого 2012 року № 45/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>

7. Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України : роз'яснення Міністерства юстиції України від 11.07.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/p0027323-12>

8. Огляд іноземної практики підготовки персоналу пенітенціарної системи : науковий аналіз / А. О. Галай (за заг. ред.), О. А. Дука, О. В. Сахнік, І. С. Яковець. – К. : КНТ, 2015. – 48 с.

9. П'ятизіркова в'язниця Хальден : видання управління Державної пенітенціарної служби України у Хмельницькій області. – 2016. – № 3 (7). – С. 3.

10. Тюрма як тризірковий готель : видання Державної пенітенціарної служби України “Закон і обов'язок”. – 2016. – № 8. – С. 5.

Рецензент – кандидат психологічних наук, доцент Лигун Н. В.

Сахнік Е. В. Гуманистическая направленность профессиональной подготовки пенитенциарного персонала зарубежных стран

В статье освещаются психолого-педагогические особенности профессиональной подготовки пенитенциарного персонала зарубежных стран, которая является основой их дальнейшей гуманистически направленной деятельности. Автор отмечает, что отечественная система профессионального образования сотрудников уголовно-исполнительной службы требует существенного усовершенствования. Именно по-

этому опыт осуществления профессиональной подготовки пенитенциаристов зарубежных коллег, ориентированный на гуманистические и культурные ценности, является очень важным для отечественной тюремной системы, которая идет путем реформирования с целью приближения к функционированию по европейским стандартам.

Ключевые слова: *пенитенциарный персонал зарубежных стран, профессиональная подготовка, гуманистическая направленность.*

Sakhnik O. V. Humanistic Focus of Penitentiary Staff Professional Training in Foreign Countries

The article deals with psycho-pedagogical peculiarities of penitentiary personnel professional training abroad, which serves as the basis of their further humanistically-oriented activities. The author notes that the national educational system of criminal execution service calls for considerable improvement, as evidenced by the numerous shameful violations of the law, discipline, and the rights of detainees. Monitoring conducted by human rights authorities shows the lack of progress in establishing respectful relations between penitentiary staff and inmates. At the same time, as it was confirmed by the foreign practice, successful correction process and subsequent re-socialization of detainees is directly dependent on the socio-psychological atmosphere in which they stay when serving their sentence. Humanistic emphasis in vocational education of penitentiary personnel in foreign countries is determined, first of all, by the peculiarities of these agencies' functioning. In particular, the Norwegian penitentiary system gives particular attention to human rights. According to Norwegian psychologists, working in this area, the use of force against prisoners is ineffective, whereas loyal methods of impact on criminals increase their chances for starting an honest life. According to statistics, this approach to the process of detainees' correction proves its effectiveness, as the percentage of former prisoners return to the "house of correction" in Norway is by 30–40% lower than, for instance, in the UK. Professional activity of Halden prison, the second largest jail in the country, may serve as a good example of humanization of relationships between penitentiary staff and inmates: guards mess, do sports and keep close interpersonal relationship with the "supervisees". The guards

in Halden normally do not carry handcuffs or weapons, half of the guards are females. There have been no cases of fights, escape attempts or attacks on security in this institution.

The experience of foreign colleagues in the field of penitentiary personnel training focused on humanistic and cultural values is essential for the national prison system, which is undergoing the reformation process meeting European standards. Therefore, taking into consideration present requirements for humanization of Ukrainian punishment execution system, psychological and pedagogical peculiarities of penitentiary staff training and their work with prisoners (convicts) in democratic, developed countries, as well as the possibility and feasibility of this experience implementation by the national penitentiary service require a detailed study.

Keywords: *penitentiary staff foreign countries, professional training, humanistic orientation.*